УДК 821.161.2 — 3 Первомайський. 09

Л. Г. Головко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Мотив колискової пісні як основа ідейної концепції роману «Дикий мед» Л. Первомайського

Головко Л. Г. Мотив колискової пісні як основа ідейної концепції роману «Дикий мед» Л. Первомайського. У статті проаналізовано мотив колискової пісні в романі «Дикий мед» Л. Первомайського. Художній простір роману «Дикий мед» утворюють два різнорідні простори — «всечасовий» або «міжчасовий» простір Всесвіту (у тому числі індивідуальний простір) та історично маркований тимчасовий простір соціуму. Вони відзначені протилежностями, які гармонійно зрівноважують одна одну, утворюючи діалектичну єдність.
Ключові слова: мотив, ідейний зміст, роман.

Головко Л. Г. «Мотив колыбельной песни как основа идейной концепции романа «Дикий мед» Л. Первомайского». В статье проанализировано мотив колыбельной песни в романе «Дикий мед» Л. Первомайского. Художественное пространство романа «Дикий мед» формируют два разнородные пространства — «вневременное» пространство Вселенной (в том числе и индивидуальное пространство) и исторически маркированное временное пространство социума. Они отмечены противоположностями, которые гармонично уравновновешивают друг друга, образуя диалектическое единство.
Ключевые слова: мотив, идейное содержание, роман.

Golovko L. G. "Motif of a lullaby song as basis of the ideological concept of L.Pervomayskiy's novel "Wild Honey". The art space of the novel "Wild Honey" is formed by two diverse spaces — "timeless" space of the Universe (including individual space) and historically marked temporary space of society. They are marked out by contrasts which balance each other harmoniously, forming dialectic unity.
Keywords: motif, ideological contents, novel.

Літературна творчість Л. Первомайського постійно перебувала в полі зору дослідників. Особливо велику кількість критичних відгуків і літературознавчих студій мав роман «Дикий мед» (1963 р.), який був визнаний вершинним у прозовому доробку митця [1; 3; 5; 10]. Важливим складником для відтворення ідейно-естетичного задуму письменника є мотивна організація, яка і досі залишається малодослідженим питанням. Відтак, цей аспект аналізу є актуальним і становить науковий інтерес.

Метою нашої статті буде аналіз мотиву колискової пісні як основи ідейної концепції роману «Дикий мед» Л. Первомайського, що є перспективним для осмислення всієї творчої спадщини прозаїка.

У романі спостерігаємо структуру трифазового часу: давноминуле, минуле і теперішнє, які утворюють сплетіння часу, історії та вічності. Зв'язок часів у творі підтримується експресивним ліричним лейтмотивом пісні. Колискова «Про вітер, сонце і орла» як поетичний аналог «вічного повторення» крім того, що підтверджує думку про вічність буття, про есхатологічну єдність людини з природою і Всесвітом, уособлює мудрість світу.

Пісня, яку співали в дитинстві Варварі, — і

> Саша чув цю пісню в дитинстві, і Галя, — всі ми знаємо про вітер, сонце і орла з колиски, через те нам нічого не важко, ми літаємо, поки нас держать крила, а потім сидимо на скелі, слухаємо вітер і дивимося простим поглядом на сонце, — це не кожний уміє <…> [8:485] —

на нашу думку, стає уособленням буття, життя людини, сім'ї як непорушної, беззаперечної основи для людського існування. Адже головна функція сім'ї — діти. Дитина символізує первісний стан, чистий і незіпсований, істинний, бо ще не став підвладним часові. Пісня, яка пов'язана з народженням, на нашу думку, уособлює абсолютний стан початку світу (у тому числі індивідуального), первісний, істинний час. Час дорослішання-старіння у творі — це символічне вмирання однозначності, втрата цілісності, гармонії, органічної єдності з природою, адже життя

в соціумі передбачає обмеження, умовності, постійні випробування, що провокують зміни. Так, у «Щасливої жінки», скульптурі художника Сєви, чоловіка доньки Варвари Княжич, дивували змінені, часом перебільшені форми фігури жінки, тільки

> немовля було просте, людське, воно мружилося від сонця і здавалося здоровим і щасливим [8:123].

Колискова пісня — це не тільки мудрість світу, а й християнська мудрість, одкровення Божої правдивої мудрості, яке «дається не мудрим, а немовлятам» [9:450].

У сім'ї і в домі органічно зв'язуються минуле і майбутнє; сім'я, дім стають свого роду міфологічним явищем, традицією, безперервністю, у який зникає історія, час. Всотуючи минуле, вона за його законами і принципами створює майбутнє, зв'язує час. Так, пісня постає засобом передання духовного досвіду, мудрості предків, дає відчуття причетності до колективної пам'яті:

> Варвара думкою, без голосу, співала цю пісню, не знаючи, як не знала того й її мати, що пісня ця здалеку прилетіла, щоб схилятися і над її колискою, і над колискою Галі. Хоч Варвара й не знала, звідки взялася ця пісня, слова і мелодія пісні завжди хвилювали її. Була в них якась незнайома тривога, яка не могла народитися в Тарусі… Може, саме за незнайому тривогу Варвара й любила цю пісню, і Саша любив, коли вона співала її Галі, бо й він знав про сонце вітер і орла від своєї матері [8:137].

Колискова пісня «про вітер, сонце і орла» є уособленням давнього зв'язку людини й природи. Ліс, природа, люди змальовувались у творі як невід'ємні частини Всесвіту. Передчуття про можливість арешту Саші Варвара порівнює з очікуванням грози:

> Можна було чекати лиха, й вони, самі того не знаючи, чекали його принишклі, як птахи у лісі перед грозою. Вся катастрофа малювалася Варварі в образі грози, але, що блискавка вразить її, вона спочатку не думала <…> [8:87].

Головна героїня роману уособлює жіноче начало, народження та існування буття:

> вона була красунею кожну хвилину свого існування, сама про це не знаючи, як не знає про свою красу родюча земля, розквітле дерево, дощова хмара [8:318–319];

Одним із аспектів реалізації мотиву колискової пісні є мотив творчості. Пісня як «музика душі», життя як творчість. Творчість, за твердженням Шіллера, містить істину, «світовий дух», Бога, без якого неможливе пізнання природи, Всесвіту. Мистецтво — передумова цього пізнання, передавальна ланка між людиною і природою. Тому Л. Первомайський змальовує людину як особливе творіння. Він підтверджує думку про те, що кожна одиниця соціуму — це людська душа, яка відкрита для безкінечного. Як уже відзначалося, «Дикий мед» — багатолюдний роман, але багато персонажів більшою чи меншою мірою пов'язані з творчістю, і відображають творчість як особистісний дух, дух індивідуальності, «безкінечність» людини, як і природи, їхнє священне начало. У житті людини мистецтво становить її емоційну особистісну частину. Так персонажі твору через художню самодіяльність, розкривають глибинний потяг до самовираження. Наприклад, на Півночі, коли

> Пурга на якийсь час притихла, всі зійшлися в каюткомпанії, кожен показував своє мистецтво: льотчики грали ансамблем на губних гармонійках, кок жонглював тарілками й ножами, трактористи проспівали дует Одарки й Карася. Вона також не примусила себе довго прохати і проспівала, невідомо чому саме це спало їй на думку, ту пісеньку, якою заколисувала Галю, давню пісеньку про вітер, сонце і орла [8:10–11].

На думку Варвари Княжич, творчість — це процес самопізнання:

> Щоб писати роман, треба вміти бачити, знати й розуміти. Я маю на увазі все, що довкола, — світ, землю, людей… [8:376];

це внутрішні підсвідомі пориви душі до самопізнання, у душі Берестовського під час душевних хвилювань на думку приходять уривки із віршів, які стають певним духовним оберегом,

> і читати вірші, вголос ще краще — це як молитва, яка розганяє пекельні привиди [8:361].

І хоча ця творчість занурена в соціум, але саме вона вводить соціум у контекст природи. Мистецтво визначає в художньому світі твору простір природи і простір соціуму, простір емоційний і раціональний як єдиний світовий простір. Скульптура під назвою «Щаслива жінка», яку створив художник Сева, втілює образ Всесвітньої Матері, матері-берегині:

> Велика жінка лежала на спині, заклавши ногу на ногу, і дивилася на немовля, яке тримала на розкритій долоні піднятої вгору руки. Глиняне волосся запливало їй під потилицю, обличчя було ледве намічено, в очі

кидалися перебільшені форми — величезні груди, руки, стегна, особливо ж ноги, немов спотворені слоновою хворобою… Тільки немовля було просте, людське… [8:123].

Але цей витвір мистецтва Сєви не приймає його оточення. Секретаря редакції журналу лякає сміливість і відвертість цієї скульптури, інших —

занадто перебільшені форми, і потім — уяви собі її на п'єдесталі! [8:124].

Художник вважає, що цю «щасливу жінку» можна зрозуміти, тільки відділившись від соціуму і приєднавшись до природної простоти, до своїх давніх коренів:

Її треба виконати в мармурі й покласти в парку на освітлену сонцем галявину просто в зелену траву … [8:122].

Людина як частина Всесвіту спрямована на пізнання природи, єдиного цілісного світу. Звідси й особлива роль у соціумі творчої людини, яку також репрезентують у романі Варвара Княжич та її чоловік Саша. Душа фотохудожника, що є зв'язувальною ланкою між людиною і природою та фотокореспондента — між людиною й соціумом, владою — відкрита як до безкінечного, так і до кінцевого. Так, завдяки інтелектуальній інтуїції, близькій до одкровення, фотокореспондент Варвара й осягає («кореспондує») в кінцевому безкінечне, у миті вічність, у всьому матеріальному духовне, вміє бачити у тваринному божественне. Фотографія об'єднує два начала — дух і матерію: світло, за допомогою якого записує, відображає дійсність. Відомо також, що фотографія — це вид художньої діяльності, яка не перекреслює й не редукує природне буття речей. Річ, відображена фотографом, ніколи не втрачає своєї документальності, предметної конкретності. Крім цього, фотокартка відображає дійсність у просторі, вона також має здатність зупиняти час, виокремлювати в часовому потоці ту мить, яка символічно, знаково розкриває те невловиме, на перший погляд, недоторканне, загадку, істину тогочасного буття й у такий спосіб утілює несвідому первинну свободу та перевагу індивідуально-особистісного начала над соціальним. Саме за це Варвара та її чоловік були в 1937 році переслідувані владою. Фотокореспондент у першу чергу є виконавцем соціального замовлення і тим самим у своїй творчості фіксує риси колективної свідомості. Проте в тексті підкреслюється, що професійними характеристиками не вичерпується образ Варвари Княжич:

Вона не тільки кореспондент, а ще й людина… <…> Коли втрачаєш межу між добром і злом — стаєш машиною для виконання прямих обов'язків, машиною без серця і душі [8:468].

У художньому світі роману проблема людини і творчості постає й у типовому ракурсі — митець як носій та пропагандист державної ідеології. Так, кореспондент Іустин Уповайченков, «здається, із псаломщиків» [8:75], співає хвалу владі і своїми вчинками руйнує творчість, індивідуальність людини і будує обман, штампи. Ця «творчість» репрезентує ту частину соціуму, яка зосереджена на утилітарному, матеріальному.

Лейтмотив колискової пісні відтворює основні риси простору соціуму. І хоча цей соціум історично маркований, з чіткою фіксацією побуту, способом мислення й дій різних членів цього суспільства, але водночас надзвичайно умовний, хоча й не очищений від соціально-історичних конфліктів і від усіляких подробиць, реалій буття. Це світ не в усьому обсязі, але переважно морально-етичний, ідеологічний і здебільшого в аспекті ідеальному, нормативному. Народна колискова пісня є світом моральних життєвих приписів. Вона відображає важливість домінування в житті людини моральних особистих життєвих устоїв, традицій і необхідність подолання усіх буттєвих випробовувань «ні від чого не відмовлятися, нічого не боятися» [8:4]. Адже, вітер, сонце і орел — це символи висоти духу й духовного принципу в цілому. Небесні образи пов'язують із образом Отця, свідомості. Так, у християнстві вітер уособлює душу, дух, що дає мужність, силу розуму. У подиху вітрів предки вбачали дихання небесного Творця [2:169]. Сонце ж, як відомо, — це символ «Всевидючого божества, Вищої космічної сили, центру буття, Матері Всесвіту, осяяння, сили, величі» [2:497]. Візантійська й давньоруська гімнографія уподібнювала Христа «праведному сонцю» [7:442]. Відзначимо також, що Сонце має важливу моральну божественну якість: воно бачить і знає все. Наслідуючи орла, предки, «дивилися на Сонце не моргаючи. Таким чином вони гартували свою волю й характер» [2:409]. Так, на думку Варвари Княжич, для людини жити на землі — це «дивитися просто на сонце і не боятися, що воно засліпить тебе» [8:486]. Орел відіграє роль

посланця небес. Політ орла також ототожнювали з молитвою, яка лине до Бога, і прощенням, яке дарується смертному. <…> Здатність літати і підніматися так ви-

соко, щоб переважати і перевершувати і руйнувати нижчі сили, є, без сумніву, основною характеристикою всієї символіки орла. <…>. Перемога вищих сил (тобто принципу Отця, Логоса) Данте називав орла птахом Бога [4:363].

Автор, порівнюючи в романі нерівний ритм колискової пісні з повільним коливанням тонких галузок угорі, шелестінням листя дерев, що не заспокоювало, а «будило гірку тривогу» [8:137], тим самим відтворює її архаїчне походження, у якому закладено космогонічне протиставлення неба і землі.

Жанр колискової пісні тематично пов'язаний зі сном, таємничим і необхідним елементом людського життя, який має подвійну сутність: це і відпочинок, під час якого відновлює сили людини; і занурення в морок ночі, у власне несвідоме. Як джерело життя й водночас образ смерті сон має різноманітні метафоричні значення. Відповідно до ритму, що його «установив Творець, людина підлягає чергуванню дня і ночі, чуванню і сну. Це знак довір'я і віддачі себе Богові. Існує зв'язок між праведністю, духовністю, моральним станом людини і сном. Праведна людина зберігає в серці мудрість, «у мирі засинає» [9]. У художньому світі роману людина віддає себе небесній опіці: «В няньки я тобі взяла вітер, сонце і орла» [8:486], які своєю чергою символізують триєдність буття, уявлення Трійці. За давніми баченнями, Трійцю складали світ явний, земний, світ невидимий, духовний, і світ законів матеріального й духовного буття [9:545]. Різнорідні простори (природа і соціум) утворюють єдиний простір; соціум і природа введені в контекст один одного.

У художньому світі твору виникає міфологія небесних світил, які виконують якусь «вищу», божественну функцію; мова земного світу засвоюється завдяки мові небесного світу, який все у своєму світлі об'єднує і всім дарує світло:

Місяць заливав світлом галявину, по якій від бліндажа до бліндажа ходили люди, тіні рухалися вслід за ними по вибіленій місяцем, немов политій вапном землі» [8:258];

а також ідеологічну функцію, яка роз'єднує та визначає пріоритети, коли і кому дарувати світло:

коли Варвара вийшла, затиснувши в руці квиток [комсомольський — *Л. Г.*], дерева зробили крок їй на зустріч, хлюпнули сонячним листям, заговоривши до неї гарячою мовою, їй одній зрозумілою, мовою юності, щастя, здійснення мрії <…> [8:99],

а також скеровує людину:

Сонце творить свій шлях по небу, тінь од хати скорочується і переповзає по траві, і там, де трава потрапляє під його гаряче проміння, вона одразу молодіє, ця витоптана й прибита пилом трава, стає яскравою і блискучою, а та, що залишається в затінку, здається сивою і холодною, наче мертвою [8:104].

Усі персонажі зображені як складові частини природи, Всесвіту, як особистості, які поєднують у собі природне і соціальне, особистісне і колективне. Так, наприклад, головна героїня роману Варвара Княжич — донька, дружина, мати, кохана, «хатня господарка» [8:177], напіввійськовий кореспондент [8:249], представниця Великої матері–Землі — втілює амбівалентність буття. Це яскраво зображено в епізоді, коли Варвара виповзла на поле, і залишилася одна «перед лицем головного» — обов'язку перед Батьківщиною, то

стало наче дві Варвари — одна рухалася, переставляла лікті, підгинала коліна, <…> й повзла до танка, а друга в цей час, неначе зовсім забувши і не дбаючи про першу, вдивлялася й прислухалася до всього, що її оточувало, бачила й чула, оцінювала й робила висновки для тієї Варвари, що повзла по полю, і в той же час думала про речі, далекі від того головного, що робила вона тепер [8:200–201].

Отже, художній простір роману «Дикий мед» формують два різнорідні простори — «всечасовий» чи «міжчасовий» простір Всесвіту (у тому числі індивідуальний простір) та історично маркований тимчасовий простір соціуму. Вони відзначені протилежностями, які гармонійно зрівноважують одна одну, утворюючи діалектичну єдність.

Література

1. Агеєва В. П. Нові виміри воєнної теми / В. П. Агеєва // Діалектика художнього пошуку : літературний процес 60–80-х років / [авт. : В. П. Агеєва, Л. С. Бойко, Д. Т. Вакуленко та ін. ; відп. ред. В. Г. Дончик ; ред. Л. Д. Сушко] / АН Укр. РСР , Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. — К. : Наук. думка, 1989. — С. 207—248.

2. Войтович В. М. Українська міфологія / Валерій Войтович ; [рец. : д-р філос. наук А. М. Колодний, д-р філос. наук П. М. Кралюк, д-р філос. наук В. В. Павлюк ; гол. ред. Світлана Головко, ред. Юрій Медюк]. — К. : Либідь, 2002. — 662, [1] с. — Бібліогр. : С. 642–[663].

3. Каніболоцька Л. С. Динаміка внутрішнього життя (Із спостережень над прозою Л. Первомайського) / Л. С. Каніболоцька // Рад. літературознавство. — 1975. — № 2. — С. 21—28.

4. Керлот Х. Е. Словарь символов / Керлот Х. Е. ; [отв. ред. С. В. Пролеев]. — М. : «REFL–book», 1994. — 599, [3] с.

5. Лейдерман Н. Л. Современная художественная проза о Великой Отечественной войне (Историко-литературный процесс и развитие жанров. 1955–1970) : пос. по спецкурсу. Часть вторая / Н. Л. Лейдерман ; М-во просвещения РСФСР, Свердл. гос. ин-т. — Свердловск : [б. и.], 1974. — 156 с.

6. Мальгин А. Логика правды / Андрей Мальгин // Первомайский Л. С. Дикий мед. Современная баллада / Леонид Первомайский ; пер. с укр. автора и А. Громовой ; [послесл. А. Мальгина, оформ. худ. Е. Ененко]. — М. : Худож. лит., 1988. — С. 438—446.

7. Мифы народов мира : энцикл. : в 2 т. Т. 2 : К— Я / гл. ред. С. А. Токарев. — М. : Сов. энцикл., 1982. — 720 с.

8. Первомайський Л. С. Дикий мед / Леонід Первомайський // Леонід Первомайський. Твори в семи томах ; [прим. Крижанівського С. А. ; ред. кол. : Голованівський С. О., Драч І. Ф. (гол.), Жулинський М. Г. [та ін.] ; ред. тому Загребельний П. А.]. — К. : Дніпро, 1985. — Т. 4 : Дикий мед. Сучасна балада. — 487 с.

9. Словник біблійного богослов'я / [під ред. Ксав'є Леон-Дюфура [та ін.] ; пер. з другого фр. вид-ня ; заг. ред. д-ра богослов'я Владики Софрона Мудрого, ЧСВВ]. — Львів ; Рим : Вид-во Отців Василіян «Місіонер», 1992 = 1996. — 934 с.

10. Шпильова О. В. Леонід Первомайський / О. Шпильова // Історія української літератури : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти : у двох книгах. Кн. друга : Друга половина XX століття / О. Шпильова ; [автори : В. П. Агеєва, С. М. Андрусів, Л. С. Бойко та ін.] ; за ред. чл.-кор. НАН України В. Г. Дончика ; [ред. кол. В. Г. Дончик (наук. ред.), В. О. Мельник, В. П. Моренець]. — К. : Либідь, 1998. — С. 106—111.